

İÇ GÖÇLERİN İTİCİ VE ÇEKİCİ GÜÇLER YAKLAŞIMI İLE ANALİZİ

Fatih ÇELİK*

ÖZET

Nüfusun bir yerden başka bir yere hareketi göç olarak tanımlanır. Ülke içi (iç göç) ve ülkeler arası (dış göç) bir nüfus hareketi olan göç; ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerle ortaya çıkar.

İç göçlerin ekonomik nedenlerinin incelendiği araştırmanın teorik temeli, “itici ve çekici güçler yaklaşımı”na dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre göçü etkileyen değişkenlerden başlıcası işsizlik ve gelirdir. Bireylerin, istihdam fırsatlarının olduğu, yüksek gelirli bölgelere göç etmesi beklenir.

Uygulama bölümünde, Türkiye’deki iç göçlerin ekonomik nedenleri “itici ve çekici güçler yaklaşımı” çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır. İtici güçler arasında tarımda makineleşme, toprak yetersizliği ve güvenlik sorununun; çekici güçler olarak ise istihdam fırsatları, eğitim ve sağlık hizmetleri ile kentteki akrabaların göçe etkisi incelenmiştir. Ayrıca, ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmelerin göçe etkisi “iletici unsurlar” adı altında ele alınmıştır.

Anahtar Kavramlar: Göç, iç göç, itici-çekici güçler, Türkiye.

GİRİŞ

Ekonomi en genel sınıflandırmayla, üç sektörden oluşur. Bunlar; tarım, sanayi ve hizmet sektörleridir. C. Clark’ın (1935) “üç sektör teorisi”ne göre, işgücünün sektörel dağılımı ekonomik gelişmeyle birlikte tarım dışı sektörlerin lehine dönecektir. Nüfusun tarımdan tarım dışı sektörlerle kayması, göçle gerçekleşir.

Bir üretim faktörü olan emeğin, coğrafi olarak, bir yerden başka bir yere hareketi göç olarak adlandırılır. Göç olgusu, genel olarak, iki gruba ayrılır. Bunlar; iç göç ve dış göçtür. İç göç, emeğin ülke içi hareketi iken; dış göç, emeğin ülkeler arası dolaşımını ifade eder. İç göçler kır-kır, kır-kent, kent-kent- ve kent-kır yönünde ortaya çıkar. Dış göç ise, genellikle, geri kalmış ülkelere gelişmiş ülkelere yönelik bir akım şeklindedir.

Literatürde göç olgusuna ilişkin olarak başlıca üç yaklaşım vardır. Bunlar; “fayda-maliyet yaklaşımı” ile “seçkinlik yaklaşımı” ve “itici ve çekici güçler

yaklaşımı”dır. İç göçler, daha önceki çalışmalarımızda (Çelik, 2000: 2002) ilk iki yaklaşım temelinde incelenmişti. Bu çalışmada da, iç göçler “itici ve çekici güçler yaklaşımı” ile etüd edilecektir.

Göçün geleneksel açıklamaları, kaynak bölgede iticiliğe ve göç edilecek alanlarda çekiciliğe neden olan faktörler üzerine kuruludur. Bu faktörler literatürde “itici ve çekici güçler yaklaşımı” çerçevesinde incelenir. “İtici güçler”in başlıcası, işsizlik ve düşük gelir iken; “çekici güçler” arasında yüksek gelir ve istihdam fırsatları yer alır. Ayrıca, eğitim ve sağlık gibi hizmetler de göçü etkiler.

İtici ve çekici güçler yaklaşımının öncüleri, E. G. Ravenstein ve E. S. Lee’dir. Bu yaklaşımın temeli, E. G. Ravenstein’in “Göç Kanunları” (1885, 1889) adlı çalışmalarına dayanır (Oberai, 1990: 37). Daha sonra S. A. Stouffer ve E. S. Lee, önemli katkılarda bulunmuştur. Stouffer, literatüre “aradaki fırsatlar” kavramını kazandırmıştır. Aradaki fırsatlar; iki bölge arasındaki bir yerde bulunan istihdam fırsatlarını ifade eder. E. S. Lee ise, Ravenstein’ından esinlenerek kurduğu modelle, göçe ilişkin başlıca faktörleri belirlemeye çalışmıştır (Parnwell, 1993: 76).

Lee, göçü etkileyen unsurları “itici ve çekici faktörler” olarak iki gruba ayırır (Oberai, 1990: 37). Ravenstein’in önermelerini günün şartlarına uyarlayan Lee, kaynak ve göç edilecek yerdeki itici ve çekici unsurların göçe etkisini inceler. Ayrıca, göçü azaltıcı bir etkiye sahip, iki bölge arasındaki “aradaki engeller” de dikkate alınır.

Göç; ekonomik, sosyal ve siyasal sebep ve sonuçları olan bir olgudur. Çalışmada kır-kent yönünde ortaya çıkan iç göçlerin ekonomik nedenleri incelenecektir. Amacımız; iç göçler ile bunu etkilediği varsayılan değişkenler arasındaki ilişkiyi ve bunların göçü ne yönde etkilediğini analiz etmektir.

Kentlerde göç sonucu işsizlik, çevre kirliliği, gecekondular, altyapı yetersizliği gibi bir takım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların çözümü, nedenlerinin iyi bilinmesi ile mümkündür. İç göçlerin ekonomik ve sosyal nedenlerinin incelendiği çalışmanın bu bakımdan Türkçe literatüre bir katkı olacağı söylenebilir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlkinde, iç göçlerin nedenleri teorik olarak “itici ve çekici güçler yaklaşımı” çerçevesinde etüd edilecektir. İkinci bölümde ise, Türkiye’deki iç göçlerin nedenlerinin teoriye uygunluğu araştırılacaktır.

I . İTİCİ VE ÇEKİCİ GÜÇLER

Literatürde ülkeler ve bölgeler arasında ekonomik açıdan eşitsizlikler olduğu, kabul edilen bir gerçektir. Az gelişmiş ülkelerin önemli bir özelliği; sanayileşme, kentleşme ve gelir bakımından bölgeler arasında yüksek düzeyde bir

* Öğretmen, Yozgat Yenifakılı Çok Programlı Lisesi

Makalenin hazırlanmasında, bu konuda Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanmış olduğum yüksek lisans tezinden geniş ölçüde yararlanmışım.

Makalenin Geliş Tarihi: Ağustos 2005, Kabul Tarihi: Ekim 2006

eşitsizlik olmasıdır. “Bölgesel dualizm” olarak ta ifade edilen bu eşitsizlikler göçü etkiler.

A. İçduyu ve T. Ünalın’ın aktardığına göre, G. Myrdal (1963), S. Amin (1974), A. Portes (1978), C. Meillassouk (1981), E.M. Petras (1981), D.K. Forbes (1984) gibi yazarlar göçün, gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasında meydana geldiğini belirtirler (TV, 1998: 41). Göçler, genellikle az gelişmiş yerlerden (kır) gelişmiş yerlere (kent) doğru meydana gelir.

Kırdan kente emek transferinin dahil olduğu ekonomik kalkınma modeli, W.A. Lewis (1954) tarafından kurulmuş; J.C.H. Fei ve G. Ranis (1961) tarafından geliştirilmiştir (Oberai,1990:38). Yapılan çalışmalarda (M.P. Todaro, 1976,1981; J. Haris ve M.P. Todaro, 1970; P.A. Yotopoulos ve J.B. Nugent, 1976) kalkınma ve göçün analizi ile dual ekonomi kavramı bulunmuştur (Brown and Jones, 1985: 329).

“Dual ekonomi” kavramına dayanan modele göre ekonomi, iki sektörden oluşur: Tarım ve sanayi. Tarımdan sanayiye emek ve sermaye gibi kaynak transferinin ekonomik gelişme bakımından önemi, S. Kuznets, H.B. Chenery, L. Taylor, D. Turnham ve M. Syrquin’in çalışmalarıyla da ampirik olarak ortaya konmuştur (Dura, 1991: 44).

İtici ve çekici güçler yaklaşımı ile bireyleri kırsal alanlarda göçe “itici”; kentlerde ise, “çekici” olarak etkileyen unsurlar incelenir. Ayrıca, “iletici etkenler” de göçü etkiler.

A. İTİCİ GÜÇLER

Kırsal alanlarda bireyleri itici şekilde etkileyen nedenler çok sayıdadır. İtici faktörler, bölgenin dışa göç vermesine ve başka yerlerden de göç almamasına neden olur. İtici güçler arasında tarımsal toprağın yetersizliği, düşük gelir ve işsizlik ile belli bölgelerdeki arızı olaylar belirtilebilir. Şimdi bunları inceleyelim.

1. Tarımsal Toprak Yetersizliği: Bir tarımsal bölge olan kırsal alanlarda başlıca geçim kaynağı, topraktır. Toprağın yetersiz oluşu veya eşitsiz dağılımı, geçimi güçleştirir. Ayrıca, makine kullanımı ile işsiz kalan bireylerin kentlere göç etmesi beklenir.

Tarımsal toprağı kıt kimi ülkelerde, “emek / toprak” oranı ile göç arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Nüfus artışıyla yükselen “emek/toprak oranı”nın önemli bir göç nedeni olduğu iddia edilir (Oberai, 1990: 41). Friedlander (1992:315) işgücünün fazla olduğu yerlerden, yüksek istihdam alanlarına doğru hareketini gözlemlemiştir. M. Parnwell (1993), Kenya, Uganda, Meksika ve Latin Amerika’da toprak yetersizliğinin göçe neden olduğunu belirtirken; R.P. Shaw (1974) da, Latin Amerika’da toprak dağılımındaki eşitsizliğin göçe etkisini vurgular (Parnwell, 1993: 79).

Kırdan net dışa göçün başka bir nedeni de, tarımdaki makineleşme ile toprak dağılımındaki eşitsizliktir. Tarımsal bölgelerde, “sermaye / emek oranı” ile ekilebilir “toprak / emek oranı”ndaki artış, bireyleri göç etmeye itecektir (Newman, 1981: 295). Makineleşme sonucu bireyler işsiz kalacak ve bu bölgelerden ayrılmak isteyecektir.

Kimi yazarlar da, tarımdaki makineleşmenin dışa göçü azaltacağını belirtir. M. Parnwell (1993: 82), tarımda modernizasyonun göçü azaltabileceğini ifade eder. Tarımdaki makineleşme, kırdaki makine bakım ve tamiri, şoförlük gibi yeni istihdam olanakları yaratabilir. Ayrıca, E. Boserup’un (1965) da belirttiği gibi, tarımda “emek yoğun teknikler”in kullanılması halinde göçün azalması beklenir (Oberai, 1990: 41).

Tarımsal toprağın bireysel dağılımı da göçü etkiler. Toprağın dengeli dağılması dışa göçü azaltırken; eşitsiz dağılımı göçü artıracaktır. Toprak dağılımında ölçü olarak kullanılan “Gini Katsayısı”, 0 ile 1 arasında bir değer alır. Katsayının 1’e yaklaşması toprak dağılımındaki eşitsizliği; 0’a yaklaşması ise eşitliği gösterir. Kimi ülkelerin toprak dağılımına ilişkin Gini Katsayısı hesaplanarak, bunun göçe etkisi belirlenmiştir. Hindistan, Pakistan ve Filipinler’de toprak dağılımının “Gini katsayısı” 0.60 olarak hesaplanmıştır. Katsayının Latin Amerika ve Asya’daki ülkelerin çoğunda nisbeten daha yüksek olduğu ifade edilir (Oberai, 1990: 41).

2. Düşük Gelir ve İşsizlik: Ülkeler düzeyinde geçerli olan “karşılaştırmalı üstünlükler kuramı”nın, bölgesel düzeyde de geçerli olduğu ve karşılaştırmalı ekonomik fırsatların, bölgeler arası göç modellerinde yer alan hareket ettirici bir güç olduğu iddia edilir. Bu iddiaya göre gelir ve işsizlik, göç kararında temel neden olmaktadır. R.A. Fabricant’a (1970) göre, iktisatçılar göç olgusunu iki tür “eşitsizlik ölçüsü” yardımıyla inceler: ücret farklılığı ve işsizlik oranındaki farklılık.

Gelir ve işsizliğin göçe etkisi yapılan çalışmalarla da belirlenmiştir. J. Ledent (1983), Kanada’daki göçün reel ücretlerle doğrudan, işsizlik oranıyla da ters ilişkili olduğunu ifade eder (Greenwood, 1985: 538). Benzer eğilim başka ülkelerde de gözlenir. Göç oranlarının, Tanzanya’da, kentsel gelirle birlikte arttığı; buna karşın, Mısır’da kırsal gelirdeki artış sonucunda düştüğü gözlenmiştir (Parnwell, 1993: 85).

Kır ve kent arasındaki gelir farklılığı da, göçün en önemli nedenlerinden biridir. Yapılan çalışmalarda (E.H.Hunt 1973, M.J.Greenwood ve L.Thomas 1973, R.K.Vedder ve D.Cooper 1974, D.E.Baines 1985, D.Friedlander 1992) da, göçün düşük ücretli kırsal bölgelerden yüksek ücretli kentlere doğru gerçekleştiği belirtilir (Boyer and Hatton, 1997: 710-711). Friedlander (1992:301) de; İngiltere’deki tarım ve tarım-dışı sektörlerin göç oranlarının beklenildiği gibi farklı olduğunu belirlemiştir.

Kırdan göçün bir nedeni de, işsizliktir. İşsizlerin göç etme eğilimi nisbeten daha yüksektir. J. Da Vanzo (1975), aile reisinin işsiz kalması halinde, göçe daha istekli olduğunu belirtirken; H. W. Herzog ve A. M. Schlottmann (1984) da, diğer şartlar sabitken, bireylerin işsiz kalması halinde göç etme ihtimalinin ikiye katlanacağını ifade ederler (Greenwood, 1985: 532).

3. Arızı Olaylar: Göç olgusu, isteğe bağlı olarak, “zorunlu göç” ve “gönüllü göç” şeklinde iki gruba ayrılır. Gönüllü göçler, bireylerin isteğine bağlı olarak ortaya çıkar. Buna karşın, zorunlu göçler, bireylerin isteği dışında, terör, kan davası gibi olaylar sonucu meydana gelir. Bu gibi olayların bireyleri göçe itici bir şekilde etkilemesi beklenir.

Bir bölgedeki arızı olaylar, onun göç çekiciliğini azaltırken; başka yerlerin göç çekiciliğini artırır. E. Lee (1966: 52), bir bölgedeki toplumsal kargaşa, cina-yet gibi olayların bireyleri göçe itici bir şekilde etkileyeceğini belirtir.

Toparlayacak olursak, ekonomik gelişme ile birlikte tarımdan sanayi ve hizmetlere işgücü transferi gerçekleşir. Kırsal alanlardaki yüksek nüfus artışı ve tarımdaki makineleşme sonucu, düşük gelirlili ve (ya) işsiz bireyler kentlere göç eder. Ekonomik unsurların yanı sıra, olağan dışı olaylar da bireyleri göçe zorlayacaktır.

B. ÇEKİCİ GÜÇLER

Kentlerdeki unsurlar, bireyleri çekici olarak etkiler. Bunlardan en önemlileri, istihdam fırsatı ve yüksek gelirdir. Ayrıca eğitim, sağlık ve eğlence gibi faaliyetler de çekicilikler arasında yer alır. Kentteki akraba ve tanıdıklar da çekici bir unsurdur. Çekici faktörler, bireyleri iki şekilde etkiler. Hem bölgenin göç vermesini engeller, hem de başka yerlerden göçmen çeker. Şimdi bu faktörleri inceleyelim.

1. Yüksek Gelir ve İstihdam Fırsatı: Karşılaştırmalı ekonomik fırsatın, bölgeler arası göç modellerinde başlıca unsur olduğu iddiasına göre, istihdam fırsatı ve yüksek gelir; göç kararında temel neden olmaktadır. M.P. Todaro, göç kararında geleceği ilişkin beklentilerin önemini vurgular. Beklentiler; kentlerde daha yüksek gelir elde etmek ve “kentsel modern sektör”de bir iş bulmaktır (Brown and Jones, 1985: 333). B.M. Walsh (1974) ve D. Salvatore (1977), gelir ve istihdamın göç modellerinde başlıca açıklayıcı değişken olduğunu belirtirler (Greenwood, 1985: 537).

a. Yüksek Gelir: Göç kararını etkileyen başlıca faktörlerden biri, gelirdir. R. A. Nakosteen ve M. Zimmer’e (1980) göre, göçü etkileyen faktörlerden en önemlisi; göçenlerle göçmeyenler arasındaki gelir farklılığıdır Greenwood, 1985:534). D. Friedlander ve R.J. Roshier (1966) de, göçün başlıca iki belirleyicisinden birinin, göç üzerinde pozitif etkiye sahip, ücret düzeyi olduğunu ifade ederler (Boyer and Hatton,1997:711). Tanzania, Mısır ve Brezilya’ da göçmenlerin kentsel ücret düzeyinden çekici olarak etkilendiği belirlenmiştir (Parnwell, 1993: 85).

Kimi yazarlarca, göçün ücret esnekliğini hesaplamıştır. “Göçün ücret esnekliği”, gidilecek yerin ücretindeki değişimin net göç alımına etkisini belirler. S.W. Polachek ve F.W. Hovarth (1977), kazançta onbin dolarlık artışın göçü % 6 oranında artıracığını tesbit eder (Greenwood, 1985: 529). Boyer ve Hatton (1997: 715) da, ücrette % 10’luk bir artışın göçü yaklaşık % 5 oranında artırdığını belirlemiştir.

b. İstihdam Fırsatı: Kentlerdeki istihdam fırsatı da, göçü pozitif olarak etkiler. Göçün nedenlerinden biri de, “kentsel modern sektör”de (formal sektör) iş bulmaktır. M. N. Danielson ve R. Keleş’e (1980) göre bireyler, kentsel modern sektördeki istihdamdan çekici olarak etkilenir (Şahin, 1998: 297). Ancak göçmenlerin tamamı bu sektörde iş bulamamaktadır. J.J. Thomas ve D.Drakakis-Smith (1996) Afrika, Asya ve Latin Amerika’ da modern sektörün büyük göçleri massedebilecek düzeyde olmadığını belirtirler (Şahin, 1998: 297).

Göçmenlerin önemli bir kısmı başka bir sektörde, “enformal sektör”de istihdam edilmektedir. Enformal sektör, nisbeten çok düşük “sermaye-emek oranı”nı ve daha az “beşeri sermaye”yi gerektiren küçük esnaf, el işleri, ev hizmetleri gibi meslekleri kapsar.

Literatürde, göçmenlerin emek piyasasında “yedek işgücü ordusu” oluşturduğu ileri sürülür. K. Marx (1954), bu kesimin “emeğini talepten daha fazla arz eden bireyler”den, işsizler ve gizli işsizlerden oluştuğunu belirtir. S. Catles ve G. Kosack (1972) ise, bu tanıma enformal sektörde çalışanları da dahil etmiştir. Lever-Tracy ve Quinlan (1988) da, enformal sektörün genellikle, “kadınlar, etnik azınlıklar, gençler ve göçmenler”den oluştuğunu ifade eder (TV, 1998: 211-213).

2. Ekonomik Durum: Gelir ve istihdam fırsatının göçü çekici etkisi, bölgenin ekonomik durumuyla yakından ilişkilidir. Ekonomik gelişme ile birlikte gelir ve istihdam seviyesi de artar. Ülkenin belli bölgelerinde ortaya çıkan ekonomik gelişme, diğer yerlerden buralara yönelik göç hareketlerini ortaya çıkarır.

Raventein, göçün endüstriyel ve ticari gelişmeyle arttığını iddia eder (Oberai, 1990: 37). Bu iddia başka yazarlarca da ileri sürülmüştür. G. Myrdal (1957), B. Okun ve R. W. Richardson (1961), ekonomik yönden gelişen yerlerin, bireyleri çekici olarak etkileyeceğini ve net göç alacağını ifade ederler. M. J. Greenwood, G. L. Hunt ve J. M. Mc Dowell ise, istihdam ve gelirin çekici etkisinin ekonomik gelişme döneminde daha büyük olduğunu belirtir (Greenwood, 1985: 538).

Ekonomik durgunluk halinde ise, göçlerde azalma olacaktır. A. A. Ogilvy (1982), İngiltere’de ekonomik durgunluk (1974) ile birlikte göçlerdeki azalışı gözlemlemiştir (Greenwood, 1985: 538). Endonezya’da da göçün daha çok, ekonomik yönden gelişmiş bölgelere doğru olduğu; tersine, en yüksek dış göç

oranları da durgun bölgelerde belirlenmiştir. Benzer eğilimler, Latin Amerika ülkelerinde de gözlenmiştir (Parnwell, 1993: 89).

3. Kentsel Kamu Hizmetleri: Bireyler göç kararını verirken, ekonomi dışı unsurları da göz önünde bulundurur. Bunlar; eğitim ve sağlık hizmeti, temiz çevre ve altyapı yatırımları gibi unsurları içerir. R. Grabowski ve M.P. Shields (1996) eğitim, sağlık ve yaşam kalitesinin göç kararında etkili olduğunu belirtirler (Gür ve Ünal, 2004: 28). M. Parnwell (1993) de, “sosyal, kültürel, politik ve çevresel faktörler”in önemini vurgular (Şahin, 1998: 299).

Göç kararı verilirken, eğitim ve sağlık gibi hizmetler de dikkate alınır. B. Okun ve R. W. Richardson (1961:138), yüksek gelirli ve ekonomik yönden durgun bir bölgenin göç verebileceğini; ancak, daha iyi eğitim ve sağlık hizmetleri gibi unsurların varlığı halinde bölgenin çekiciliğinin artabileceğini belirtirler.

Kimi yazarlarca eğitimin göçe etkisi, ampirik bulgularla belirlenmiştir. G. Pourcer (1970) Fransa’da, E. Eames ve W. Schwap (1964) Hindistan ve Afrika’da, L.J. Ducoff (1970) ise San Salvador’da eğitim nedeniyle kırdan kente göçü tesbit ederler (Erdoğan, 1986:104). E. Glaser (1997) ise, ABD’ de (Üçdoğru, 2002:164), C.J. Caldwell (1968) Gana’da, A.F. Baali (1966) Irak’ta ve D. Adams (1968) ise Kolombiya’da çocukların eğitim görmesinin, kente göçün bir nedeni olduğunu belirlemişlerdir (Erdoğan, 1986: 105).

4. Kentteki Akraba ve Tanıdıklar: Kentteki akraba ve tanıdıklar, iki bakımdan önemlidir. İlki, göç edeceklere kent hakkında bilgi verilir. İkincisi de, kente yeni göç edenlere barınma, beslenme gibi hususlarda destek olunur.

M. Parnwell (1993:94), kentteki akraba ve tanıdıkların göç edilecek yerin belirlenmesi hususundaki etkisini vurgular. Parnwell’e göre, kentteki yakınlar yeni göçmenlere iş bulma, barınma, finansal ve sosyal destek bakımından önemli görevler üstlenir. L. Yap (1977) ve M.J. Greenwood (1972-73) ise, arkadaş ve akrabaların göçün “fiziki maliyet”ini ve sağlanan finansal destekle iş arama maliyetini azalttığını belirtirler (Boyer and Hatton, 1997: 711).

Literatürde kentteki akraba ve tanıdıkların göç kararına etkisine ilişkin bulgular elde edilmiştir. J.S. Brown (1970) ABD’de, A. Girard (1970) Fransa’da bireylerin, yakınlarının yaşadığı kentlere göç ettiğini; tanıdıkların yeni göçmenlere yardımcı olduğunu belirlemiştir (Erdoğan, 1986: 106).

C. ARADAKİ ENGELLER

Aradaki engeller; mesafeyi, göçün maliyetlerini, fiziki engelleri ve emek hareketlerini kısıtlayan göç yasasını içerir. Parnwell’e (1993:77) göre, aradaki engeller şunlardır: ulaşım maliyeti, kültürel farklılık ve hukuki sınırlamalardır. Ravenstein mesafenin, göç edilecek yerin belirlenmesinde etkili olduğunu belirtir (Oberai, 1990: 43). Göç modellerinde yer alan mesafe, iki yönden incelenir: göçün maliyeti olarak mesafe ve iki yer arasındaki istihdam fırsatlarını içeren mesafe.

1. Mesafe: Maliyet Unsuru: İktisatçılara göre göç mesafesi, bir maliyet unsurudur. Yapılan çalışmalarda mesafenin, göçü azaltıcı bir etkiye sahip olduğu tesbit edilmiştir. Boyer ve Hatton (1997:715), mesafedeki % 10’luk bir artışın göçü % 10 azalttığını belirlemiştir. Buna göre çoğu kişi, kısa mesafeli yere göç edecektir.

Ravenstein’in ilk kanunu, göçlerin büyük bir kısmının kısa mesafeli yerlere olacağıdır (Boyer and Hatton, 1997: 702). Ravenstein göçün, mesafe ile ters ilişkili olduğunu iddia etmektedir (Friedlander, 1992: 312). Yani, göç mesafe ile birlikte azalacaktır. İngiltere’deki iç göç araştırmaları, Ravenstein’in iddiasını desteklemektedir (Boyer and Hatton, 1997: 703-704).

Kentler uzak yerlerden de göç alır. A. Weber (1899) ve C.T. Smith (1951), İngiltere’deki Londra, Liverpool ve Manchester gibi büyük ve hızla gelişen kentlerin uzaklardan da göç aldığını belirlemişler (Boyer and Hatton, 1997: 703). A. Weber, bu bulgulardan hareketle, bir göç kanunu ileri sürmüştür: Göçün mesafesi, gidilecek kentin büyüklüğü ile aynı oranda değişir (Boyer and Hatton, 1997: 703).

2. Mesafe: Aradaki Fırsatlar: Mesafe, “aradaki fırsatlar” kavramı içinde de incelenir. S.A. Stouffer’in (1940) “aradaki fırsatlar teorisi”ne göre, bireylerin A bölgesinden, daha uzaktaki C’ ye göç etmemesinin nedeni, arada bulunan B’deki fırsatlardır (Lee, 1966:49). Aradaki fırsatlar kavramına göre, nüfus ve istihdam fırsatlarının yoğunluğu önemlidir. Bunların yoğunluğunun az olduğu yerde göç, daha uzun mesafeli ve bölgeler arasında; tersine, nüfus ve istihdam fırsatlarının yoğun olduğu yerlerde ise, gidilecek mesafe kısa ve göç bölge içinde olacaktır.

D. İLETİCİ ETKENLER

Aradaki engellerin en önemlisi mesafedir. Teknolojik gelişmeler, mesafenin göçü engelleyici etkisini azaltır veya tamamen ortadan kaldırır. Gelişen teknoloji ile birlikte bölgeler arası ulaşım ve iletişim daha kolay ve artan gelire nispetle daha ucuz olacaktır. Böylece göçün büyüklüğünde de artış beklenebilir.

Ulaşımındaki gelişmeler göçü artırıcı yönde etkiler. M.J. Greenwood vd. (1981) (Oberai, 1990: 45), L. Yap (1997) ve D. Mazumdar (1987) (Üçdoğru, 2002: 164), ulaşımındaki gelişmelerin mesafenin göçü engelleyici etkisini azalttığını veya ortadan kaldırdığını tesbit ederler. Ayrıca, teknolojik gelişmeler sonucu, yeni endüstriler kurulur; bölgeler arası ticaret gelişir. Bu durum, emeğe olan talebi artırır. Ravenstein, ulaşım araçlarındaki artışla, sanayi ve ticaretteki gelişmelerin göçü artıracığını belirtilir (Lee, 1966: 48).

Göç kararında iletişim araçlarının da etkisi söz konusudur. Günümüz “teknoloji dünyası”nda önemli bir bilgi kaynağı olan medya, toplumu her bakımdan etkileme gücüne sahiptir. Medyanın göçü de etkilediği ileri sürülebilir. M.A.İyoha (1975) medyanın göçü artırdığını belirtir (Oberai, 1990: 43). Med-

yanın göçe etkisi, yapılan çalışmalarda da gözlenir. Tayland'da Bangkok' a yönelik göçlerde iki değişken etkili olmuştur: televizyon ve tren. Venezuela'da ise radyo ve gazetenin göçe etkisi daha büyüktür (Oberai, 1990: 43).

Ulaşım ve iletişimdeki gelişmelerle göçün maliyetinin yanısıra, bölgeler arasındaki “psikolojik ve kültürel fark” da azalır (Oberai, 1990: 45). Dolayısıyla, göçmenlerin “kente uyum sorunları”nın ve “fiziki maliyetleri”nin azalması beklenir. Sonuçta, bu gelişmeler göç hareketlerini artıracaktır.

II . TÜRKİYE'DEKİ İÇ GÖÇLERİN İTİCİ VE ÇEKİCİ GÜÇLER

YAKLAŞIMI İLE ANALİZİ

Bu bölümde Türkiye' deki iç göçlerin nedenleri teoriyle uyumlu olarak inceleneyecektir. Öncelikle Türkçe literatürde, ülkemizdeki iç göç olgusunun “itici ve çekici güçler yaklaşımı” çerçevesinde incelendiği araştırmalara bir bakalım.

R. Doh (1984), Türkiye'deki 1970-75 dönemi iç göçlerinin sosyo-ekonomik nedenlerini belirlemiştir. Doh göçleri, tarımdaki nüfusun düşük gelir (“itici faktör”) nedeniyle kentsel modern sektöre (“çekici faktör”) kayması şeklinde ifade eder.

İ. Şanlı (1973), iç göçü “çekim modeli” çerçevesinde incelemiştir. Modelin temel düşüncesi; iki yer arasındaki göçün, bu yerlerin coğrafi büyüklüğü ile doğru orantılı ve iki yer arasındaki mesafe ile ters orantılı olduğudur.

J.M. Munro (1974), Türkiye' de 1960-65 dönemindeki iç göçleri etkileyen faktörleri “itici güçler” çerçevesinde inceler. Çalışmada iki varsayım kabul edilir. Bunlardan ilki, göçü etkileyen “ilk itici güç”ün tarımdaki fazla istihdam olduğudur. Diğer varsayım ise, bireylerin “aşamalı” bir şekilde, yani önce en yakın yerlere daha sonra da başlıca “çekim merkezleri”ne göç ettiği.

E. Tümertekin (1970-71) de, E.G. Raveenstein'in “bireylerin aşamalı olarak göç ettiği” hipotezini test etmiştir. Uygulama alanı olarak, İstanbul seçilmiştir. Analizle İstanbul'a gelenlerin aşamalı bir şekilde göç ettiği sonucuna varılmıştır.

Ş. Üçdoğruk (2002), İzmir' e yönelik göçleri “çoklu durum logit tekniği” yardımıyla, bize göre, “itici-çekici güçler yaklaşımı” çerçevesinde inceler. Yapılan anketle, bireylerin göç etme nedenleri belirlenmiştir.

T.H. Gürler ve E. Ural (2004), 1990 yılı göçlerini sosyal ve ekonomik değişkenler yardımıyla, bize göre, “itici-çekici güçler yaklaşımı” çerçevesinde “regresyon analizi” ile inceler. Açıklama gücü 0.71 olan modelde, öğrenci/öğretmen oranı hariç, tüm değişkenlerin göçü beklenen yönde etkilediği belirlenmiştir.

DİE de, önceki sayımlardaki eksikliğini gidermek amacıyla, ilk defa 2000 yılı Nüfus Sayımı formunda, bireylerin göç etme nedenini belirlemeye yönelik sorulara da yer vermiştir. Buna ilişkin istatistik veriler, gerekli yerlerde sunulacaktır.

N. Levin'e (1980) göre, Türkiye'deki kentleşme olgusu üç temel nedenden kaynaklanır. Bunlar; itici ve çekici faktörler ile ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler (Algan, 1988: 108). Türkiye'deki göçlerde başlangıçta itici unsurlar, daha sonra çekici unsurlar ve son yıllarda “iletici” unsurlar etkili olmuştur. Şimdi bunları inceleyelim.

A. İTİCİ GÜÇLER

Türkiye'de göçleri başlangıçta itici güçler etkilemiştir. Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren uygulanan ekonomi politikaları ile tarımda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Tarımda “gözle görülür” gelişmelerin meydana geldiği 1950-60 döneminde, kırdan kente yönelik göç hareketleri de hızlanmıştır (Dura, 1991: 33).

Çalışmada itici güç olarak, kırdaki tarımsal toprak miktarı ve bunun dağılımı ile tarımdaki makineleşme ve bazı bölgelerdeki güvenlik sorunu ele alınacaktır.

1. Topraksızlık: Kırsal iticilik unsurlardan biri, tarımsal toprağın yetersizliği ve eşitsiz dağılımıdır. Literatürde toprak kıtlığının ve eşitsiz dağılımının kentlere göçü artırdığı belirtilir. Benzer eğilim Türkiye'de de gözlenir. 2001 Genel Tarım Sayımı verilerinden yaptığımız hesaplama göre, 50-99 ve 100-199 dekar büyüklüğünde bir araziye sahip işletme sayısının toplam içindeki oranı sırasıyla %18.2 ile % 10.6'dır (DİE, 2005: 176-179).

Yine DİE'nin (2005:174) verilerinden tarımda iktisaden faal nüfus başına düşen tarımsal amaçlı alanının (dekar) zaman içindeki değişimi gözlenir. Bu verilere göre 1965 yılında kişi başına düşen 26.7 dekarlık arazi, 1990 yılında 22.1'e ve 2000' de de 22 dekarla düşmüştür.

F. Altan (1991), ülkemizdeki toprak dağılımına ilişkin Gini katsayısını hesaplamıştır (DİE, 1998: 418). Gini katsayılarının % 57-61 arasında olduğu belirlenmiştir. Katsayının 1'e daha yakın olması, toprağın eşitsiz dağılımını gösterir. Ayrıca, toprağın en eşitsiz dağıldığı bölgenin de G.doğu Anadolu olduğu belirtilir.

C. Dura (1991:245), tarımın gelişmesi ve tarım dışı sektörlerin massede-meyeceği miktarda göçün önlenerek, işsizliğin hafifletilmesi için çözüm ve öneriler sunar. Dura'ya göre çözüm; orta ve küçük aile işletmelerinin teşvik edilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Bize göre, “toprak reformu” ile “kırsal kalkınma ve yerleşim projeleri” ise bu amaca yönelik birer politika araçlarıdır.

2. Tarımda Makineleşme: Makineleşme, sermaye / emek oranındaki artışı ifade eder. Türkiye'de izlenen ekonomi politikaları ile birlikte tarımda makineleşme, kırsal kesimin ekonomik ve sosyal yapısında değişikliğe neden olmuştur. Bu değişikliğin, göçü de etkilediği söylenebilir. J. Hinderik ve M. B. Kıray (1970), Adana'da, nisbeten gelişmiş olan köylerden dışa göçün beş yıl önce başladığını belirlemiştir (Munro, 1974: 641).

Tarımdaki makineleşmenin kriteri olarak traktör sayısı dikkate alınabilir. Ülkemizde traktör sayısı zaman içinde önemli ölçüde artmıştır. 1991, 1995 2000 ve 2003 yıllarındaki traktör sayısı şöyledir: 704 bin, 777 bin, 942 bin ve 998 bin (DİE, 2000: 299; 2005:180). Traktör sayısındaki artışa paralel olarak, tarımda açığa çıkan işgücü sayısının da artması beklenir.

Munro (1974:647), tarımdaki mekanizasyonun en fazla olduğu dönemde İç Anadolu'da tarımsal alanlardaki artışın bölgeden dışa göçün başlangıcını geciktirdiğini belirtir. Dolayısıyla, tarımsal alanların artmasının makineleşmenin etkisini olumsuz şekilde etkilediği sonucuna varılabilir.

R. Doh (1984:54,59), Türkiye'deki göçün tarımsal istihdamdaki yüksek oranlarla negatif; istihdam artışı ile pozitif bir şekilde ilişkili olduğunu belirtir. Doh, tarımsal istihdamdaki artışın göç alımına örnek olarak Çukurova'yı gösterir.

Tarımdaki modernleşme bakımından benzer görüşler söylenemez. C. Dura (1991:284), genel bir eğilim olarak, Türk tarımının hızla modernleşmediğini ifade eder. H. Akder de yaptığı analizle, Türkiye'de traktör kullanımının işgücünü ikame etmediği sonucuna varır (DİE, 1998: 390,392). Akder' e göre bunun nedeni, tarımsal alandaki birim başına (hektar) traktör kullanımının yanı sıra, nüfusun da artmasıdır.

3. Güvenlik Sorunu: Lee, bir bölgede meydana gelen toplumsal karmaşa ve cinayet gibi arızı olayların, bireylerin buradan ayrılmasında etkili olduğunu belirtir. Türkiye'nin bazı bölgelerindeki güvenlik sorunu, göçü etkilemiştir. Doğu ve Güneydoğu'daki güvenlik sorunu, bölge içi ve bölge dışına yönelik göçleri artırmıştır. Bu sorun nedeniyle büyük kentler, can ve mal güvenliği açısından önemli bir "sığınma ve çekim merkezi" haline gelmiştir. İstanbul, Antalya, Mersin, Adana, İzmir gibi kentlerin önemli bir kesimini göçmenler oluşturmaktadır.

Güvenlik sorununun göçe etkisi, anket metodu ile belirlenmiştir. Ü. Özdağ (1995:192), güvenlik sorununun göçe etkisini % 10.5, Üçdoğru (2002:167,172) ise, % 3.8 oranında belirlemiştir. Oranın, 1981-1990 döneminde % 0.6 iken; 1991-1993 arasında altı kat artarak % 3.8'e yükseldiği ifade edilir (DİE, 1998: 66). Son verilere (DİE,2004:4) göre de oran, % 1'e düşmüştür.

Kısaca, güvenlik sorunu nedeniyle bireyler, bölge içi ve dışı kent merkezlerine göç etmiştir. A. Yıldırım (1995:10), ülkemizdeki göçmenleri iki gruba ayırır: (i) Yaşamak için göç edenler ve (ii) Daha iyi yaşamak için göç edenler. Daha iyi yaşamak için gerekli imkanlar, yani çekici unsurlar ise kentlerde bulunur.

B. ÇEKİCİ GÜÇLER

Türkiye'de göçü, itici güçlerin yanı sıra, çekici güçler de etkilemiştir. Çekici güçlerin başlıcası, yüksek gelir ve istihdam fırsatıdır. Ayrıca kentsel hizmetler ile akraba ve tanıdıklar da yer alır. Bu bölümde ayrıca, çekici güçlerin göçe etkisi ekonometrik modelle belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Yüksek Gelir: Göç kararını etkileyen faktörlerden biri, yüksek gelirdir. Göç ve gelir arasındaki pozitif ilişkiye göre, yüksek gelirli bölgelerin net göç alması; buna karşın, düşük gelirli bölgelerin ise, net göç vermesi beklenir.

Türkiye'de de göç ve gelir arasında bir ilişki olduğu, yapılan çalışmalardan anlaşılır. N. Akman (DİE, 1998: 255) ile R.Yamak ve N. Yamak (1999:23), illerin sosyo-ekonomik gelişme seviyesi ile göç arasındaki ilişkiyi analiz ederler. Analizle, değişkenler arasında yüksek oranda pozitif bir ilişki belirlenir. Bu ilişkiye göre ekonomik yönden geri kalmış iller net göç verirken; gelişmiş iller net göç alacaktır. Ü. Özdağ (1995:192) da, Doğu ve Güneydoğu'lu bireylerin, "geçim sıkıntısı" nedeniyle göç ettiklerini belirler. Gür ve Ural (2004:33) da, bölgeler arası gelir farklılığının göçü etkilediğini ifade ederler.

Doh (1984:56) ta, yaptığı analizle göç kararında, sektörel gelir farkının kırk-kent gelir farkından daha etkili olduğu sonucuna varır. Ülkemizde sektörler arasında da gelir farklılığı vardır. Mesela, 1995 yılı itibariyle tarım sektörünün gelir payı % 15 iken; bu oran sanayi sektörü için % 25.8'dir. Bu bulgu, ülkemizde emeğin tarımdan sanayiye kaymasının yakın gelecekte de devam edeceği şeklinde değerlendirilebilir.

Biz de DİE' nin (1996:4; 2002; 2004c) 1990 ve 2000 yılı göç oranları ve kişi başına milli gelir (kbgm) verilerini bölgesel düzeyde analiz ettik. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye'de gelir dağılımındaki eşitsizlik, bölgesel düzeyde de geçerlidir. Batıdan doğuya gidildikçe gelir düzeyinde bir azalma görülmektedir. Göç ve gelir arasındaki pozitif ilişkiden dolayı göçler, bölgesel gelir farklılığına bağlı olarak, doğu-batı yönünde meydana gelmiştir.

Gelir bakımından ülke ortalamasının üstündeki bölgeler net göç almıştır. Bunlar; Marmara, Ege ve Akdeniz'dir. Bu bölgeler, yaptığımız hesaplamaya göre, 1990 yılı itibariyle toplam gelirin % 58'ini ve net dışa göçün tamamını almıştır. Tersine, gelirin % 17,6'sını alan Güneydoğu ve Doğu Anadolu ise % 12,4 oranında net göç vermiştir.

Kısaca Türkiye'de bireyler bölge, il ve sektör bazında gelir farklılığını dikkate alarak yüksek gelirli, gelişmiş bölgelere göç etmiştir. Ancak, göçmenlerin çalıştığı sektörlerle bakılırsa, yüksek gelirden tam olarak yararlandığı söylenemez.

2. İstihdam Fırsatı: Bireyleri göçe zorlayan başlıca faktörlerden biri de, işsizliktir. Dolayısıyla, bireylerin kentte iş bulma beklentisi, göç kararında etkili olacaktır. R. Keleş ve diğerleri (1973) ile N. Levin (1980), kentlerdeki istihdam fırsatlarının göçe etkisini belirtirler (Algan, 1988: 108).

İşsizlik, Türkiye' nin en önemli sorunlarından biridir. Anket yönteminin uygulandığı çalışmalarda işsizliğin göçe etkisini Ü. Özdağ (1995:15) % 48.8, Ş. Üçdoğru (2002:167) % 33, N. N. Algan (1988:113) da % 28.7 oranında tesbit ederler. DİE' nin (2004:4) verilerinde ise bu oran, % 20' dir.

F. Erhard (1994) ve A. Dörtlemez'e (1993) göre, göçün önemli bir nedeni sanayileşmedir (TV, 1998: 214-217). Göçler daha çok, gelişmiş yerlerde yoğunlaşmaktadır. Bu bakımdan en çok göç alan kentler şunlardır: İstanbul, Kocaeli, İzmir, Ankara, Bursa, Gaziantep, Adana ve Mersin (TV, 1998: 236).

Ülkemizde sanayileşme ile birlikte göçler de artmıştır. Ancak, N. Levine ve S. Üner (1978), sanayi sektörünün büyüme hızının, göçmenleri massedebilecek düzeyde yeni istihdam yaratamadığını belirtir (TV, 1998: 223). Benzer eğilim C. Dura (1991:187), tarafından da gözlenir. Dolayısıyla, göçmenler daha çok, belli sektörlerde iş bulmuştur. C. Dura (1991:270), nüfus artışı ve göç sonucu artan işsizliğin kısmen, sanayiden ziyade hizmet sektörüne massedildiğini ifade eder. T. Kocaman ve S. Bayazıt (1993) ile M. Peker (1996) de, kente göçenlerin "enformal-marjinal sektör"de yoğunlaştığını tesbit etmişlerdir (TV, 1998: 225-237).

3. Kentsel Hizmetler: Bireyler, göç kararını verirken refah düzeylerini yükseltecek ekonomi dışı unsurları da dikkate alırlar. Kentlerdeki eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin varlığı veya kıra nisbetle daha iyi sunulması, bireyleri etkiler.

Türkiye' de kentsel hizmetler, göç kararını olumlu yönde etkilemiştir. T.H. Gür ve E. Ural (2004:34), yaptıkları analizle eğitim, sağlık, yaşam kalitesi ve sanayileşme gibi değişkenlerin göçü etkilediği sonucuna ulaşırlar. K.Boratav ve M.Şen (1998), göçmenlerin % 30.7 ile % 47.1' inin kentte yaşamının daha iyi olduğunu düşündüklerini tesbit etmişlerdir (DİE, 1998: 479). Üçdoğru (2002:168) ta, İzmir' e göçenlerin % 40' ının yaşam kalitesini yükselttiğini belirtir.

Göç kararında, çocukların geleceğine ilişkin kaygı da etkilidir. Aileler, çocuklarının iyi bir eğitim görmesini ve iş bulmasını ister. N. Algan (1988:114), Adana'ya göçenlerin % 15.8'inin kararında, bu unsurların etkili olduğunu belirlemiştir. K. Boratav ve M. Şen, anketle ailelerin % 86.3 ile % 97.6' sının, çocuklarının kente yerleşmesini istediğini tesbit eder (DİE, 1998: 479). DİE' nin (2004:4) verilerine göre de göçün nedenleri arasında eğitim, % 12 gibi bir orana sahiptir. Benzer eğilimler Doğu ve Güneydoğu'dan göç edenlerin kararında da gözlenir (GAP, 1994: 19 ; Özdağ, 1995: 323).

4. Akraba ve Tanıdıklar: Kentteki akraba ve tanıdıklar, göç edecekler için hem kente ilişkin bilgi sunar; hem de belli bir süre için de olsa barınma, beslenme gibi hususlar bakımından yardım eder. Dolayısıyla, kentteki yakınlar bireyleri çekici olarak etkiler.

Bu eğilim ülkemizdeki göç hareketlerinde de gözlenir. Yapılan çalışmalarda bireylerin genellikle yakınlarının yaşadığı kentlere göç ettiği tesbit edilmiştir. Mesela, Güneydoğu'ya ilişkin bir çalışmada (GAP, 1994: 13), bireylerin çoğunlukla "aile, akraba ve hemşehrilerle dolu oldukça tanıdık bir çevre"ye göç ettikleri belirlenmiştir.

5. Göç Modeli: Ekonometrik Biçim: Bu bölümde göçü etkilediği kabul edilen bazı değişkenlerin etkisi ekonometrik olarak, yatay kesit verileri kullanılarak regresyon analizi ile belirlenecektir. Modelin temeli, T.H. Gür ve E. Ural' ın Türkiye' deki iç göçlerin (1990) nedenlerini incelediği ekonometrik analize dayanmaktadır. Biz de çalışmamızda 2000 yılı verilerini kullanacağız.

Çekici güçlere dayanan modelimizde göç (M), bağımlı değişken iken; göçü etkilediği varsayılan gelir (I), istihdam (E), sanayileşme (G), eğitim (L) ve sağlık (H) ta bağımsız değişkenlerdir. Model, biçim itibarıyla şöyledir :

$$M_i = f(I_i, E_i, G_i, L_i, H_i)$$

M_i , (i) ilinin aldığı ve verdiği net göçün; I_i , ilde kişi başına dolar bazındaki gelirin (kbgm) Türkiye ortalamasına; E_i , ilde işsiz olup ta iş arayanların toplam işgücü miktarına; G_i , sanayileşmenin bir göstergesi olarak ilde tüketilen elektrik miktarının ilin nüfusuna; L_i , ildeki toplam öğrenci sayısının öğretmen sayısına; H_i , ildeki uzman hekim sayısının pratisyen hekim sayısına oranlanması ile elde edilmiştir. Modelin tahmin sonuçları, Tablo 1' de sunulmuştur.

Modelin açıklama katsayısı, % 38 gibi oldukça düşük bir oran çıkmıştır. T.H. Gür ve E. Ural' ın analizinde bu oran % 71' dir. Modelin açıklama gücünün düşük olması nedeniyle bulgular, ayrıntılı olarak yorumlanmayıp genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Değişkenlerin katsayı işaretleri bakımından, gelirin göçü artırıcı (+) yönde etkilemesi beklenirken; elde edilen sonuç, beklenilen aksine negatif (-) olmuştur. Diğer katsayıların işaretleri ise, beklentiler doğrultusunda çıkmıştır.

DİE' nin 2000 yılı verilerinden, bu yıla has olmak üzere, şu sonuca ulaşılabilir: Gelir, göç üzerinde beklenen ölçüde etkili değildir. Gelir ve göç verileri, il bazında incelendiğinde modelin bulgusunu destekleyen şu durum gözlenmektedir: kbgm bakımından Türkiye' nin en yüksek ili Kocaeli' nin net göç alma oranı, 1990' a (% 10.3) göre, 2000' de (% 0.02) düşmüştür. Tersine, kbgm' i oldukça düşük olan Şırnak, 2000' de % 2.1 oranında net göç almıştır.

İstatistik verilere dayalı olarak yapılan bu gözlem, bizi şu sonuca ulaştırmaktadır: Türkiye' deki göç hareketlerinde 1990-2000 döneminde ekonomi dışı unsurlar daha etkili olmuştur. Mesela, Kocaeli' nin net göç alma oranındaki düşüşün temel nedeninin 1999' daki "Marmara Depremi" olduğu ileri sürülebilir. Buna karşın, hiçbir "çekici güç"e sahip olmadığı halde net göç alan Şırnak için de, 1990' ların sonuna doğru terör olaylarının azalması ve devletin "köye dönüş projesi"ni başlatması etkili olmuştur. İçişleri Bak. verilerine göre Doğu ve Güneydoğu'daki 12 ilden göç eden 346 bin vatandaşın 128 bin kadarının, devletin köye dönüşü maddi olarak teşviki sonucunda, tekrar köyüne döndüğü tesbit edilmiştir (Levent, 2005).

Tablo 1: Göç Modeli Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Değişken Katsayıları	Beklenen İşaret
Sabit Terim	0.448183 (-2186635) [0.0319]	
Gelir	-0.049957 (-0.196630) [0.8446]	+
İşsizlik	-1.378.886 (-0.642047) [0.5228]	-
Sanayileşme	0.141067 (-2.974052) [0.0040]	+
Eğitim	-0.001050 (-0.082522) [0.9345]	-
Sağlık	0.734968 (-3.155696) [0.0023]	+
R-2	0.385158	
R-2	0.344169	
F	9.396524	
Prob (F)	0.000001	

Not: Parantez içindeki değerler t istatistiklerini, köşeli parantez içindekiler ise p değerlerini ifade etmektedir.

Modelin açıklama gücünün düşük olmasının başka bir nedeni de, modelde yer almayan ancak, göçü önemli ölçüde etkilediği tahmin edilen unsurlardır. Bunlar; iklim, temiz çevre ve kentin deniz kenarında olup olmaması gibi. Ayrıca başka bir husus ta, Türkiye’ de “kayıt-dışı ekonomi”nin boyutlarının gittikçe artması nedeniyle gelir, istihdam, elektrik tüketimi gibi unsurlara ait DİE verilerinin gerçeği tam olarak yansıtmadığıdır.

C. İLETİCİ ETKENLER

E.G. Ravenstein ve E.S. Lee’ye göre, göç; teknolojik gelişmelerle birlikte artar. Teknolojik gelişmeler, ulaşım ve iletişimdeki gelişmelerdir. Türkiye’de bu alanlarda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bunun göçü de etkilemesi beklenir.

1. Ulaşım Alanındaki Gelişmeler: Ulaşım imkanlarının gelişmesi ile birlikte bireylerin, yaşam koşullarının daha iyi olduğu yerlere doğru göç etmesi kolaylaşır. Dolayısıyla, göç hareketlerinde de artış meydana gelecektir.

Türkiye’de ulaşımdaki gelişmelerle göçler arasında pozitif bir ilişki olduğu ileri sürülebilir. Bu ilişki, çok önceleri yapılan bir çalışmada belirlenmiştir. J. Munro, Türkiye’deki ulaşım imkanlarının göçü artırıcı etkisini vurgular. Munro’ya (1974:646-647) göre, Doğu Anadolu’daki demiryolu ve Karadeniz’deki İstanbul ile denizyolu ulaşımı, bu bölgelerin nisbeten daha çok göç vermesinin nedenlerinden biridir.

Türkiye’de yolcu taşımacılığında daha çok, karayolu kullanılmaktadır. Şehirlerarası yolcu taşımacılığı, genellikle otobüslerle yapılır. Türkiye’de ulaşım alanındaki gelişmeleri göstermek amacıyla aşağıdaki tablo hazırlanmıştır.

Tablo 2: Türkiye’de Ulaşım Alanındaki Gelişmeler, 1985-2003

Yıl	Köy Yolu (1) km.	Otobüs (2)	Yolcu Sayısı (milyon) (3)
1985	257.508	47.119	91.567
1990	308.587	63.700	134.911
1995	320.055	90.197	155.202
2000	354.642	118.454	185.681
2003	365.171	123.500	164.311

Kaynak:(1) DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1998**, Ankara, 2001, s. 348.

(2) DİE, **Türkiye Motorlu Kara Taşıtları İstatistikleri**, 1997, s. 2.

(3) DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 2004**, 2005, ss. 237-238.

Tabloda da görüldüğü gibi ülkemizde 1985-2003 yılları arasında ulaşım alanında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu süre içerisinde asfaltlanmış köy yolu uzunluğu yaklaşık % 40 oranında artmıştır. Artış eğilimi otobüs sayısında da gözlenir. 1985-2003 yılları arasında otobüs miktarı yaklaşık üç kat artmıştır.

Köy yolu uzunluğu ve otobüs sayısındaki gelişmeler, yolcu sayısını da artırıcı yönde etkiler. Ülkemizde ulaşım alanındaki gelişmeler sonucu, 1985 yılında 91 milyon olan yolcu sayısı, 2003’ de yaklaşık iki kat artarak 164 milyona çıkmıştır.

2. İletişim Alanındaki Gelişmeler: Ulaşımın yanısıra, iletişim imkanları da göçü etkiler. Kırsal alanlardaki bireyler telefon, televizyon gibi araçlar sayesinde, başka yerler hakkında bilgi sahibi olur. İletişim imkanlarının gelişmesi ile birlikte bilgi akımı ve buna bağlı olarak nüfus hareketliliği de artacaktır.

Çalışmamızda iletişim alanındaki gelişmeler, telefon sayısı ile telefonu olan köy sayısı verileri ile tesbit edilecektir. Ayrıca, kırsal alanlardaki iletişim imkanlarının belirlenmesi amacıyla telefonu olan köy sayısı da dikkate alınmıştır. Bu değişkenlere ilişkin veriler, aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 3: Türkiye’ de Telefon İletişimindeki Gelişmeler, 1980-2003

Yıl	Abone Sayısı (1000)	Telefonu Olan Köy Sayısı
1980	1.148	7.795
1985	2.248	16.000
1990	6.893	39.245
1995	13.228	49.595
2000	18.395	51.335
2003	18.916	52.854

Kaynak: DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1998*, 2001, s. 363.
DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı 2004*, 2005, s. 250.

Tablo’ya göre ülkemizde telefon abone sayısında tüm dönem boyunca artış eğilimi gözlenir. Abone sayısı, 1985-2003 döneminde yaklaşık onaltı kat artmıştır. 1980’de yaklaşık 1.1 milyon olan abone sayısı, 2003’ de 19 milyona yükselmiştir.

Benzer gelişmeler telefonu olan köy sayısında da gözlenir. 2003’de telefonu olan köy sayısı, 1980’in yaklaşık yedi katı, yani 52 bindir. Bütün bu gelişmeler, göçü artırıcı bir etkiye sahiptir.

Kısaca, Türkiye’de ulaşım ve iletişim alanında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu gelişmelerin göç hareketlerini de artırıcı yönde etkilemesi beklenir.

SONUÇ

Nüfusun ülke içi ve ülkeler arası hareketi göç olarak ifade edilir. Bunlardan ilki iç göç, diğeri ise dış göçtür. Göç; ekonomik, sosyal ve siyasi sebep ve sonuçları olan bir olgudur.

Araştırmamızda iç göçlerin ekonomik nedenleri teorik ve uygulamalı olarak belirlenmiştir. Çalışmanın teorik temeli, “itici ve çekici güçler yaklaşımı”na dayanır. Öncülüğünü E.G. Ravenstein’in yaptığı; E.S. Lee ve S.A. Stouffer’in önemli katkılarda bulunduğu bu yaklaşıma göre, göçe neden olan unsurlar iki grupta sınıflandırılır: “İtici” ve “çekici” faktörler.

İtici ve çekici güçler yaklaşımına göre göçü etkileyen en önemli değişkenler; istihdam fırsatı ve gelirdir. İşsizlik ve düşük gelir gibi unsurlar bireyleri itici bir şekilde, istihdam fırsatları ve yüksek gelir gibi unsurlar da çekici olarak etkiler.

İtici faktörler ülkenin ekonomik yönden geri kalmış bölgelerinde ortaya çıkar. Buna karşın çekici faktörler ise, gelişmiş bölgelerde bulunur. Dolayısıyla, göç hareketleri işsizlik seviyesi düşük, istihdam fırsatları olan yüksek gelirli, ekonomik yönden gelişen bölgeler doğrultusunda meydana gelecektir.

Uygulama bölümünde Türkiye’deki göç hareketlerini etkileyen unsurlar, itici ve çekici güçler yaklaşımı ile belirlenmiştir. İtici güçler arasında tarımsal toprağın yetersizliği ve tarımdaki makineleşme yer almaktadır. Bu unsurların etkisiyle kırsal alanlarda işsiz kalan bireyler, kentlere göç etmiştir.

Son yıllarda, iticiliğe neden olan başka bir unsur ortaya çıkmıştır. Bu, ülkenin bazı bölgelerinde görülen güvenlik sorunudur. Bu sorunun ortaya çıkmasıyla birlikte, çok sayıda birey ve aile, daha güvenli yerlere göç etmeye başlamıştır.

Kır-kent göçlerinde çekici güçlerin de etkisi söz konusudur. Ülkemizde sanayileşme ile birlikte bazı kentlerde istihdam fırsatlarının ortaya çıkması ve gelir düzeyinin yükselmesi, kırdaki bireyleri çekici olarak etkilemiştir. Bunun yanı sıra, kentlerdeki eğitim ve sağlık gibi hizmetler de göç kararında etkili olmuştur.

Teknolojik gelişmeler sonucu, “iletici etkenler”in de göçü etkilemesi beklenir. Türkiye’de ulaşım ve iletişim alanında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu gelişme, göçü artırıcı bir şekilde etkileyecektir.

Ekonomik gelişmeyle birlikte nüfus, tarımdan tarım dışı sektörlerimize kayar. Ancak, bu nüfus hareketi, ülkenin belli bölgelerine (veya kentlerine) yönelik olursa, çözümü güç, önemli sorunlar ortaya çıkar. Nüfusun göç yoluyla, ülkenin belli başlı “çekim merkezleri”nde yoğunlaşması, kentin “nüfus kaldırma kapasitesi”ni düşürür.

Başlıca çekim merkezlerinin üzerindeki aşırı “nüfus yükü” hafifletilmelidir. Çekim merkezlerine yönelik göçün önüne adeta bir “set” çekilmesi gerekir. Bu amaçla, büyük oranlarda göç veren bölgelerde, “bölgesel çekim merkezleri” ortaya çıkarılmalıdır. Bütün bunlar, dengeli kentleşmenin bir gereğidir.

Göç; ekonomik, sosyal ve siyasal sebep ve sonuçları olan geniş kapsamlı bir olgudur. Çalışmamızda iç göç olgusunun ekonomik nedenlerini belirlemeye çalıştık. Bir ülkede, özellikle de Türkiye’de, belli başlı kentlere yönelik göçlerle birlikte ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik uygun politikaların belirlenmesi, ancak, göçün nedenlerinin bilinmesi ile mümkündür. Çalışmanın bu anlamda Türkçe literatüre bir katkı olacağını ümit etmekteyim. Göçün nedenlerinin yanı sıra sonuçlarının da bilinmesi, sorunun çözümünde daha da yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- ALGAN, NEŞE (1988), “ Adana İlinde Kentleşme: Kentleşmeyi Etkileyen Faktörler ve Yarattığı Sorunlar “, **Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2(1), ss.105-119.
- BOYER, G.G. and T.J. HATTON (1997), “Migration and Labour Market Integration in Late Nineteenth-Century England and Wales“, **Economic History Review**, L(4), pp.697-734.
- BROWN, L. and J.P. JONES (1985), “Spatial Variation in Migrant Processes and Deve lopment:A Costa Rican Example of Conventional Modeling Augmented by The Expansion Method”, **Demography**, 22(3), pp. 327-353.
- ÇELİK, FATİH (1999), **Ekonomik Yönleriyle İç Göç Olgusu**, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Kayseri.
- ÇELİK, FATİH (2000), “İç Göçlerin Fayda-Maliyet Yaklaşımı İle Analizi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 16, ss. 231-246.
- ÇELİK, FATİH (2002), “İç Göçlerin Seçkinlik Yaklaşımı İle Analizi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13, ss. 275-296.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (DİE) (Çeşitli Sayılar), **Türkiye İstatistik Yılığ**.
- DİE (Çeşitli Sayılar), **Haber Bülteni**.
- DİE (1996), **1987-1994 Yıllarına İlişkin İller İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Sonuçları** (Haber Bülteni), s. 4.
- DİE (1997a), **Türkiye’de Motorlu Kara Taşıtları İstatistikleri**, s. 2.
- DİE (1997b), **Toplum ve Göç**, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi 1996, Mersin.
- DİE (1998), **Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam** (Ed.: T.Bulutay), 582 s.
- DİE (2001), **İstatistik Göstergeler 1923-1998**.
- DİE (2002), **2000 Yılına İlişkin İller İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Sonuçları** (Haber Bülteni).
- DİE (2003), **2000 Genel Nüfus Sayımı**.
- DİE (2004a), **Elektrik, Gaz ve Su İstatistikleri 2000-2001**.
- DİE (2004b), **Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2001-2002**.
- DİE (2004c), **2000 Genel Nüfus Sayımı Göç İstatistikleri**, Haber Bülteni.

- DOH, R. (1984), “ Interprovincial Migration in Turkey and Its SocioEconomic Background: A Correlation Analysis “, **Nüfus Bilim Dergisi**, 6, pp. 49-61.
- DURA, CİHAN (1991), **Türkiye Ekonomisi**, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri, 358s.
- ERDOĞMUŞ, ZEKİ (1989), “ Türkiye’de Kırdan Kente Göçün Sosyal Temelleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(2), ss. 97-108.
- FRIEDLANDER, D. (1992) , “ Occupational Structure, Wages and Migration in Late Nineteenth Century England and Wales“, **Economic Development and Cultural Change**, 40(2), p. 295-319.
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (1994), **GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması (Özet)**, Ankara, 24s.
- GREENWOOD, M.J. (1985), “Human Migration: Theory, Models and Empirical Studies”, **Journal of Regional Science**, 25(4), pp. 521-544.
- GÜR, T.H. ve E. URAL (2004), “Türkiye’ de Kentlere Göçün Nedenleri”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 22(1), ss.23-38.
- LEE, E. S. (1966), “A Theory of Migration“, **Demography**, 3(1), pp. 47-57.
- LEVENT, H. (2005), “Köye Dönüşün Faturası Ağır Oldu”, **Tercüman**, 06.06.2005.
- MUNRO, J. (1974), “Migration in Turkey”, **Economic Development and Cultural Change**, 22, pp. 634-653.
- NEWMAN, A.R.(1981), “ A Test of The Okun-Richardson Model of Internal Migration “, **Economic Development and Cultural Change**, 29(2), pp. 295-309.
- OBERAL, A. S. (1990), **Migration, Urbanisation and Development**, ILO, Geneva, 108 p.
- OKUN, B. and R.W. RICHARDSON (1961), ”Regional Income Inequality and Internal Population Migration “, **Economic Development and Cultural Change**, 9, pp. 128-143.
- ÖZDAĞ, ÜMİT (1995) , **Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan Batı’ya Göç Edenlerde Kültürel Yapı ve Kültürel Kimlik Sorunu**, Türk Metal Sen.Yayını, 461s.
- PARNWELL, MIKE (1993), **Population Movements and The Third World**, New York, 158 p.
- SAĞLIK BAKANLIĞI, **İllere Göre Sağlık Çalışanları 2000**, İnternet Adresi: www.saglik.gov.tr.istatistik. Erişim Tarihi: 22.07.2005.

- ŞAHİN, YUSUF (1998), “Squatter Settlements (Gecekondu) : A Common Phenomenon in Third World Urbanization”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14(2), ss. 295-310.
- ŞANLI, H. İ. (1973), “ Türkiye’de İç Göçler Uzaklık ve Yerleşme Büyüklüğü İlişkileri Üzerine : Potansiyel Çekim Modeli Çerçevesinde Sayısal Bir Deneme “, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi., ss. 81-98.
- TARİH VAKFI (TV) (1998), **Türkiye’ de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı** (Bildiriler), 1998, İstanbul, 244 s.
- TÜMERTEKİN, E. (1970-1971), “Gradual Internal Migration in Turkey: A Test of Ravenstein’s Hypothesis “, **Review of the Geographical Institute of the University of Istanbul**, 13, ss. 156-169.
- ÜÇDOĞRUK, Ş. (2002), “İzmir’deki İç Göç Hareketinin Çok Durumlu Logit Teknikle İncelenmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 17(1),ss. 57-183.
- YAMAK, R. ve N. YAMAK (1999), “ Türkiye’de Gelir Dağılımı ve İç Göç “, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(1), ss. 16-28.
- YILDIRIM, Ayşe (1995), “Terör, Göçü Hızlandırdı”, **Cumhuriyet**, 16.05.1995, s.10.